

Леся Сухомлинська
науковий співробітник
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна,
e-mail: 1408koala@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3055-5392

ЛИСТИ В. СУХОМЛИНСЬКОГО ПРО ЦІННІСНЕ СТАВЛЕННЯ ДО СВІТУ ЖИВОГО ЯК ДЖЕРЕЛО БІОГРАФІСТИКИ

Стаття присвячена розкриттю маловідомого аспекту педагогічної спадщини Василя Сухомлинського – епістоляріям, в яких піднята тема екологічного виховання молодших школярів та дітей старшого віку, формування їхнього екологічного світогляду. Виявлено, що кореспондентами педагога виступали непересічні особистості – психологи О. Андреева, О. Губко, письменники Б. Рябінін, І. Єфремов. Встановлено, що метою їхньої професійної діяльності, доповненою власними ідеями і переконаннями, було збереження і примноження природного середовища, зокрема тварин, особливо тих, що живуть поряд із людиною. У своїх листах кореспонденти обговорювали широке коло питань: зміст шкільної освіти, проблему дитячих самогубств, дитячої злочинності, розрив між вихованням та освітою. З'ясовано, що вищезгадані науковці та письменники поділяли погляди педагога на роль і значення природи в житті дитини, надавали великого значення фактору природи в освіті й вихованні школярів та сприяли появі у В. Сухомлинського нових ідей і поглядів щодо екології дитинства. Звернення до епістолярної спадщини педагога засвідчило, що вона є невід'ємною складовою його творчості. Вона містить у собі багато оригінальних і цінних ідей, але досі залишається недостатньо вивченою, малодослідженою і потребує подальшого розгляду та аналізу. Застосовуючи мікроісторичний підхід, що сконцентрований на особистісній інтерпретації подій і суттєво збагачує розуміння фактів повсякденності, зроблено висновок про важливість таких розвідок, які надають можливість дослідити процеси народження нових ідей щодо екологічного виховання, їх витоки та засади, а також вплив на особистість самого Василя Сухомлинського.

Ключові слова: Василь Сухомлинський; довкілля; екологічне виховання; екологічний світогляд; епістолярії; книги; листування; освіта; охорона природи.

Постановка проблеми. Впродовж тисячоліть людина поступово збільшувала руйнівний вплив на довкілля, але у другій половині ХХ ст. антропогенне навантаження різко зросло, спричинивши важкі екологічні наслідки. Відтак гостро постала проблема охорони довкілля, пошуку рівноваги між забезпеченням економічних і соціальних потреб людства і збереженням природи [3], вирішення якої країни світу намагалися врегулювати на законодавчому рівні. У Радянській Україні з 1944 року до початку 70-х років ХХ ст. було прийнято понад 10 постанов і розпоряджень уряду щодо охорони навколишнього середовища, а у

1960 році – закон «Про охорону природи УРСР» [16]. На жаль, всі ці заходи не компенсували потужного забруднення довкілля, спричиненого швидким зростанням промисловості.

Сьогодні, уже у XXI ст., стан справ у царині природозбереження перманентно погіршується. В умовах зростаючих екологічних ризиків, винищення природних ресурсів, зникнення багатьох видів тварин, загрозливого погіршення здоров'я населення особливої актуальності набувають питання долучення дітей, школярів до ознайомлення та розв'язання природоохоронних, екологічних завдань. Всебічно зростає значення науково-методичного супроводу цих процесів, коріння яких знаходяться в нашому минулому. Звертаючись до минулого, можемо оцінити вагомість і значущість зробленого, і, відштовхуючись від здобутого, окреслювати перспективи подальшої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття у багатьох країнах були прийняті законодавчі акти, які мінімізують і регулюють антропогенний тиск на природу. Водночас було розпочато розробку і впровадження нових технологій, що виключають або обмежують шкідливий вплив виробничих процесів на екосистеми, фауну та флору, повітря, водні ресурси і ґрунти [3].

Упродовж років провідні вчені, письменники, екологи, економісти, урядовці, яких турбувала подальша доля людської цивілізації та збереження природних ресурсів, били на сполох і у різний спосіб висловлювались з цього приводу, спонукаючи владні структури й небайдужих громадян до конкретних дій.

Особливу увагу природоохоронним питанням приділяли освітяни, які опікувалися формуванням екологічного світогляду дітей і молоді, і серед них В. Вербицький, І. Зверєв, Н. Лисенко, Г. Пустовіт, І. Суравегіна та ін. Всі ці автори відзначають великий вплив Василя Олександровича Сухомлинського, творчість якого є предметом нашого наукового інтересу, на сучасні концепції екологічного виховання дітей та молоді. Праць, присвячених цьому аспекту спадщини педагога, небагато. Серед них – дисертація З. Шевців «Виховання в учнів бережливого ставлення до природи в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського» (1994) [15] та дві наші статті, присвячені цій тематиці [13;14].

Відтак, **метою статті** є розширення і доповнення знань про внесок Василя Сухомлинського в екологічне виховання школярів через дослідження його листування з особистостями, яких цікавили ці питання та які професійно ними займалися (О. Андрєєва, О. Губко, Б. Рябінін, І. Єфремов.). Адже саме у листах крізь роки проступає образ живої людини у всьому розмаїтті думок, переконань, почуттів, які доповнюють і збагачують обрану нами тему. Головним джерелом написання статті є епістолярна спадщина видатного педагога, що зберігається в архіві родини Сухомлинських.

Виклад основного матеріалу. Проблема охорони довкілля, дбайливого та раціонального ставлення до природи та природних ресурсів, виховання у дітей ціннісного ставлення до всіх без винятку живих істот не пройшла повз педагогічну та громадянську зацікавленість Василя Олександровича Сухомлинського. Ця проблематика відображена у багатьох його педагогічних та художніх творах – книгах «Серце віддаю дітям», «Моральні заповіді дитинства і юності», «Народження громадянина», «Як виховати справжню людину», «Павлиська середня школа»; статтях «Смак хліба», «Століття математики чи століття людини?», «Природа, праця, світогляд», «Школа і природа»; казках та оповіданнях,

про що ми докладно писали у статті «Світ живого у педагогіці В. Сухомлинського» [14].

Думками щодо виховання у дітей екологічного світогляду В. Сухомлинський ділився зі своїми сучасниками – педагогами, психологами, письменниками. Це відображено в епістоляріях, як опублікованих, так і тих, що зберігаються в архіві сім'ї Сухомлинських (на них ми посилаємося далі).

У 1969–1970 рр. Сухомлинський багато листувався з Оленою Кіндратівною Андреевою, кандидатом психологічних наук, педагогом-психологом з м. Могильова, у колі наукових інтересів якої були проблеми екологічного виховання. Ми не знайшли достатньо інформації про О. Андрееву, однак наразі відомо про її листування з В. Сухомлинським, відвідини нею Павлівської середньої школи у 1969 р. У сімейному архіві зберігаються фотокопії більш ніж 15 листів Сухомлинського до неї.

Коло тем, піднятих у цих листах, надзвичайно широке: викладання окремих предметів різними вчителями в початковій школі, проблема пияцтва та алкоголізму серед дорослих, особливо педагогів і дітей, зростання кількості дитячих самогубств, дитячої злочинності, розрив між вихованням та освітою, стосунки з власними дітьми, якими переймалися обидва кореспонденти, та ін. В. Сухомлинський у одному з листів описує своє батьківське кредо: «Головний принцип, якого я завжди дотримувался у вихованні, можна сформулювати так: діти повинні відчувати поруч із собою людину, вміти керувати своїми бажаннями так, аби їх радості не були здобуті за рахунок горя, тривоги, смутку інших людей. Весь сенс виховання в дитинстві полягає, напевно, в тому, аби діти пізнали розумом і серцем, що щастя не можна отримати у спадок, його треба творити силами своєї душі» (3 листа до О. Андреевої 14.03.1969).

У листах багато критики тогочасного стану шкільного виховання, а радше його відсутності: «...немає в школах і сліду (підкреслення авторське) ніякого виховання, взагалі займаються в школах не тим, чим потрібно займатися... Мені здається, головна біда шкільного виховання в тому, що вчителі не вчать людину змалечку бачити саму себе, думати про саму себе, поважати саму себе. Занадто вже низький рівень вимог у тих, кого виховує школа...» – пише В. Сухомлинський (3 листа до О. Андреевої 29.06.1969).

Відзначимо, що О. Андреева після відвідин Павлівської середньої школи, особистої зустрічі з її директором та тривалого листування, осмисливши побачене і почуте, написала книгу «Союз з природою» [1], яка вийшла друком у 1985 році. У книзі на прикладі виховної системи школи В. Сухомлинського описано, як у тогочасних умовах можна було уникнути культивованого протягом століть споживацького ставлення до природи, наведено приклади форм і методів виховання через природу, способи її збереження і примноження не лише в процесі шкільної освіти і виховання, а й шляхом шкільно-сімейного виховання, тобто залучення батьків до вирішення цих питань. Авторка вважає, що В. Сухомлинський не лише виховував любов до природи, а й передовсім опікувався формуванням у дітей відчуття єдності з усім сущим, живленням їхніх думок і почуттів із джерел природи, гармонізацією їхньої діяльності з ноосферою. В його педагогічній системі це було і необхідною умовою, і головною метою всього загальновиховного процесу [1, с. 25].

Багато уваги в книзі приділено запобіганню дитячій жорстокості: «Співпереживання, постійне навчання вмінню ставити себе на місце не лише

людей, але й звірів, птахів, рослин, реально допомагати їм в їхньому житті, було найважливішим принципом педагогічної системи В. О. Сухомлинського» [1, с. 52]. Цитуючи листи і бесіди з директором Павлиської школи, О. Андреева зауважує, що в них йшлося про те, як важливо навчити дитину співпереживанню саме у дитинстві, причому чим раніше, тим краще. Якщо зуміти так організувати життя підлітків та юні, аби вони відчували потребу допомагати тим, хто цього потребує, відповідально піклуватися про рослини і тварини, то співпереживанню можна навчити не лише маленьких дітей, а й старших [там само].

Саме завдяки Олені Андрееві В. Сухомлинський запізнався з іншим своїм кореспондентом – Борисом Степановичем Рябініним. Вони ніколи не зустрічалися, а їх знайомство відбулося заочно на сторінках журналу «Сім'я і школа», де у 1967 році між Б. Рябініним та О. Андреевою розгорнулася розлога дискусія щодо ґендерних ролей жінки (якщо користуватися сучасною термінологією) [5]. Ця проблематика, спірні погляди всіх опонентів, суперечливе ставлення до неї В. Сухомлинського, не є предметом цієї статті, вона потребує окремого дослідження, адже педагог також долучився до дискусії, як видно з подальшого листування [12, с. 261–262].

Борис Рябінін (1911–1990) народився на Уралі, у м. Кунгур. Відомий як письменник-прозаїк, автор сценаріїв документальних і науково-популярних фільмів, член Спілки письменників СРСР, журналіст, викладач, громадський діяч, кінолог. Був членом президії Федерації службового собаководства СРСР, головою Свердловської федерації спортивної преси, радіо і телебачення, членом бюро Московської і Київської секції охорони природи, членом Центральної ради Всеросійського товариства охорони природи [11].

У творчому доробку письменника понад сто книг. Головна тема його творчості – захист природи, любов до живого (переважно, до собак). У своїх книгах Б. Рябінін описує не тільки вигадані ним історії, але й реальні події. Назвімо лише декілька з них: «Поради собакознавця» (1940, 1953), «Твої вірні друзі» (1953, 1954, 1955), «Розповіді про вірного друга» (1957, 1964, 1966), «Вита ваш друг Рекс» (1959, 1962), «Людина повинна бути доброю» (1965), «Про любов до живого» (1966), «Сто друзів усіх мастей» (1968, 1986), «Нігер» (1968, 1971), «Мої друзі» (1970), «Друже Котька», (1972), «Друг, вихований тобою» (1972, 1975), «Друг завжди друг» (1979), «Що пішло-живе» (1985), «Добро в твоєму серці» (1986). Як бачимо, його твори неодноразово перевидавали.

Природоохоронна публіцистика Б. Рябініна виходила друком у виданнях, присвячених різним аспектам суспільного життя, а не лише доквітлю – журналах «Природа і людина», «Урал», «Уральський слідопит», «Юний натураліст», «Сім'я і школа», «Вітчизна», «Здоров'я», «Полювання й мисливське господарство», «Радянське фото», «Москва», «Селянка», «Юний технік», «Робітничо-селянський кореспондент», газетах «Літературна газета», «Літературна Росія», «Комсомольська правда» і багатьох інших. Ці дописи завжди знаходили відгук у читачів.

Художній та публіцистичний доробок письменника має не лише пізнавальне, а й виховне значення. Його твори допомагають читачам пізнати багатство навколишнього світу, відчути особисту відповідальність за його збереження. Не можна не помітити любовного ставлення Б. Рябініна до домашніх тварин, які були повноправними членами його сім'ї.

У сімейному архіві Сухомлинських збереглися декілька листів Б. Рябініна до В. Сухомлинського, в яких підняті різні теми. Досить детально історія їхнього листування описана у збірці статей літературознавця Світлани Лапшиної «Зустрічі. До 100-річчя природолюбів і собакознавця Бориса Степановича Рябініна» [8]. Це листування було започатковано завдяки Олені Андрєєвій: у 1969 р. вона пише Б. Рябініну листа, де просить надіслати, якщо можна, його книгу «Про любов до живого» для передачі її В. Сухомлинському. Детально ця історія описана у книзі Б. Рябініна «Що пішло – живе» [12] у розділі «Той, що віддав серце дітям», де вміщено декілька листів В. Сухомлинського до нього. «Я й раніше вважав Вас одностороннім у боротьбі за добро та людяність, а тепер просто дихати легше від думки, що є у світі такі прекрасні люди, як Ви. Я у захваті від Вашої книги “Про любов до живого”. Вірю, що все ж Ви мені її подаруєте» – пише Сухомлинський [12, с. 257].

Книга «Про любов до живого» ставить перед читачем запитання: що означає – «живе»? Які смисли закладені в цьому слові? Автор розмірковує над тим, як зробити, щоб люди виростили добрими, чуйними. Книга пропонує відповіді на ці питання, спонукає замислитися над багатьма проблемами, на які, можливо, раніше не звертали увагу [10].

У цьому ж листі В. Сухомлинський висловлює співзвучні думки: «Я глибоко переконаний, що виховання любові до живого – одне з щонайперших завдань педагога. Маленька людина повинна бути доброю до всього живого. Тільки за цієї умови вона стає виховуваною – ось у чім річ! Тільки доброта відкриває дитині радість буття, радість людських взаємин» [12, с. 258].

Б. Рябініна також непокоїть це питання, про що він пише В. Сухомлинському: «Настрій у мене, як то кажуть, не дуже. Гнітить стан справ з природою, тваринним світом. Знову пішли стосами листи щодо всяких безчинств з собаками, кішками... кінця не видно! Як усе це змінити? Чи праця наша марна, безнадійна?» [12, с. 27].

Кореспонденти надсилають один одному книги та іншу літературу. Б. Рябінін у захваті від книги «Серце віддаю дітям». У відповідь він надсилає в Павлиш книги «Про любов до живого», «Нігер», журнали «Урал» та «Уральський слідопит» для шкільної бібліотеки. Педагог у листі-відповіді так описує бурхливу реакцію дітей на книгу «Нігер» про життя собаки: «Книга переходить з класу в клас. Діти плачуть. Дай боже, аби кожен у дитинстві заплакав такими сльозами... Нехай будуть сльози співчуття, але не сльози жадібності, заздрості!» [12, с. 259]. Далі Б. Рябінін цитує лист В. Сухомлинського про те, що в школі введений курс «Любов до живого» за рахунок скорочення вивчення «нейтрального і нікому не потрібного матеріалу» (і О. Андрєєва підтверджує це після поїздки в Павлиш). Основою курсу стала книга Б. Рябініна.

Така «самодіяльність» директора школи щодо вилучення певного матеріалу зі шкільного курсу й внесення іншого повністю відповідає ситуації в освіті у той період. Згідно з дослідженням українського історика педагогіки Л. Д. Березівської, ініційована М. С. Хрущовим реформа 1956–1964 рр., що відбувалася у контексті десталінізації, часткової демократизації суспільства, певним чином була спрямована на часткову лібералізацію внутрішньошкільного життя та управління освітою. Саме ця реформа уможливила створення авторських шкіл (В. О. Сухомлинського, І. Г. Ткаченка та ін.) з відносною свободою педагогічної

творчості, пошуками шляхів підвищення ефективності навчально-виховного процесу, самоврядуванням щодо наповнення змісту освіти [2, с. 4-5].

Згодом Василь Олександрович інформує про започаткування факультативного курсу «Охорона природи» [там само], що й підтверджує листування з наступним кореспондентом, Олексієм Тимофійовичем Губком.

О. Губко (1928–2013), відомий український психолог, дослідник вищої нервової діяльності людини, зоопсихології, історії психології та педагогіки, психології творчості, психології українського народу. Працював в Інституті психології (нині ім. Г. С. Костюка НАПН України). Автор 30 книг і понад 600 статей, серед яких «Основи національного виховання» (1993), «Українська козацька педагогіка і духовність» (1995), «Психологія українського народу» (2003), «Основи зоопсихології» (2004). Нас цікавить ця постать із огляду на ставлення Олексія Тимофійовича до розглянутих нами питань.

У сімейному архіві Сухомлинських зберігаються декілька листів О. Губка до В. Сухомлинського 1968–1970 рр. Кореспонденти обговорюють різні теми: підготовку В. Сухомлинського до захисту докторської дисертації, доцільність написання педагогом великого художнього твору, проблеми збереження і захисту української мови, піклування про довкілля тощо.

Для нас особливо цікаві такі рядки з листа О. Губка: «Був прямо в захопленні від Вашого Наказу про введення в Вашій школі предмету-курсу Охорона природи... якщо Ви... захочете написати... книгу, то це, як на мій погляд, мала б бути книга “Рідна природа” – про виховання любові до природи, до тварин, до всього суцього на землі» (*Лист від 13.04.1970*). О. Губко зауважує, що на зборах Секції пропаганди Товариства охорони природи, головою якої його було обрано, він зачитав цей наказ. Присутні «письменники, журналісти, вчені – з великим інтересом зустріли цей, я б сказав би, епохальний документ, бо в ньому справді відбито веління епохи», – зауважує він далі. О. Губко й сам переймався питанням збереження та охорони природи. У журналі «Наука і суспільство» (1969, № 8) вийшла його стаття «Зрозумій у живому себе» у співавторстві з письменницею Наталею Околітенко.

В іншому листі О. Губко зазначає, що тогочасні видання для дітей не завжди цікавилися згадуваною тематикою: «“Веселка” повернула мої оповідання про тварин: немає пейзажу, портрету героїв, вчинки їхні невмотивовані і т. п.» (*Лист від 08.09.1968*).

Насамкінець звернемося до листа В. Сухомлинського Івану Антоновичу Єфремову (1908–1972) – російському радянському письменнику-фантасту, енциклопедисту, мандрівнику, археологу, палеонтологу, доктору біологічних наук, професору, автору численних наукових передбачень. Він найбільш відомий своїми художніми творами «Туманність Андромеди» (1957), «Лезо бритви» (1963), «Година Бика» (1968), «Таїс Афінська» (1972).

Фантастичними творами І. Єфремова зачитувалось покоління 1970-х років. Потрясінням для його сучасників стала книга «Година бика» – соціально-філософський науково-фантастичний роман про подорож людей майбутнього, уродженців Землі, на планету Торманс, куди раніше втекла із Землі частина людства, рятуючись від війн та екологічних катастроф. Але на новому місці колоністи побудували суспільство нерівності та несправедливості, винищували дику природу і використовували природні ресурси, не турбуючись про наслідки

[7]. Написаний та вперше опублікований у 1968 році в журналі «Техніка – молоді», роман згодом вийшов окремим виданням і неодноразово перевидався [4].

У сімейному архіві Сухомлинських знаходимо лист Тетяни Федорівни Корабльової, яка допомагала вчитувати неопублікований архів І. Єфремова і у 2012 р. передала О. В. Сухомлинській, доньці педагога, копію листа В. Сухомлинського до І. Єфремова. «Отримав від Вас роман “Година бика” з дарчим підписом, неказанно щасливий», – починає свій лист В. Сухомлинський. Лист засвідчує, що проблема майбутнього людської цивілізації хвилювала обох кореспондентів. Більше того, гострі соціальні, моральні, екологічні перспективи розвитку суспільства бачилися обом кореспондентам достатньо тривожними. Пророчими видаються слова В. Сухомлинського, адресовані у листі І. Єфремову: «Мене глибоко турбує наразі думка: людство, знищуючи природу, йде до власної загибелі. Якщо не примусити замислитись про це кожного, якщо буквально кожне серце не здригнеться від думки про те, що через декілька десятиліть... нам не буде чим дихати, – стають смішними, наївними всі теперішні соціальні, політичні проблеми, чвари тощо» (*Лист від 11.07.1970*).

Підсумовуючи, зробимо **висновок**. В. Сухомлинський разом з іншими видатними просвітителами того часу став провісником екологічної освіти та виховання, які, з огляду на виклики сьогодення, нині є надзвичайно актуальними. Це відображено не лише у педагогічних та художніх творах педагога, а й у листуванні з широким колом кореспондентів.

Щодо перспектив подальшого наукового пошуку відзначимо, що епістолярна спадщина В. Сухомлинського залишається своєрідною «terra incognita». Велика кількість листів до Сухомлинського зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та державного управління України (ЦДАВО України) й у сімейному архіві Сухомлинських. В окреме видання ввійшло лише листування педагога з російським радянським письменником Г. О. Мединським [9]. Зазначимо, що останнім часом інтерес до цієї теми зростає: у 2018 р. у ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського відбулося засідання круглого столу «Сухомлинському пишуть» [6], присвячене епістолярній спадщині педагога. Однак ця спадщина й дотепер залишається недостатньо вивченою, малодослідженою й потребує подальшого розгляду та аналізу.

Список використаних джерел

1. Андреева Е. К. Союз с природой. Москва : Знание, 1985. 80 с. (Серия: Народный университет. Педагогический факультет ; № 11).
2. Березівська Л. Д. Реформування загальної середньої освіти в Радянській Україні в умовах авторитарного суспільства (1931–1991): історіографія та джерела. *Науково-педагогічні студії*. 2019. Вип. 3. DOI: <https://doi.org/10.32405/2>
3. Електроенергетика та охорона навколишнього середовища. Функціонування енергетики в сучасному світі. Кн. 5. URL: <http://energetika.in.ua/ua/books/book-5/part-3/section-1> (дата звернення: 30.10.2020).
4. Ефремов И. А. Час Быка : научно-фантастический роман. Москва : Молодая гвардия, 1968. 457 с.
5. Женщина – семья – общество. *Семья и школа*. 1967. № 1. С. 6–9. URL: https://docviewer.yandex.ru/view/0/?page=7&*=hFqs2yq59Gm7ibn3tgBk4swFVDJ7InVybCI6InlhLWRpc2stcHVibGljOi8veW54UUJDeHVhMEhSMmFTUkFHYNwVFhNSGRYUUVBQLzJFKytHREtobmZ5ZzVabDdHRnYvUkJ0S1U2WWdRZCtobHEvSjZicG1SeU9Kb25UM1ZvWG5EYWc9PTovMTk2NyDQsy8wMS0xOTY3LnBkZiIsInRpdGxlljoiMDEtMTk2Ny5wZGYiLCJ

[ub2lmcmFtZSI6ZmFsc2UsInVpZCI6IjAiLCJ0cyI6MTU5OTU1OTE0NzMxNCwieXUiOiI3MTY0OTA2NTUxNTc4MTcxNjAwIn0%3D](https://www.history.org.ua/?termin=Zakon_URSR_Pro_okhoronu_pryrody_URSR_1960) (дата звернення: 30.10.2020).

6. Круглий стіл «Сухомлинському пишуть» (епістолярна спадщина педагога). URL: <https://dnpp.gov.ua/ua/naukovi-zakhody/krugli-stoli/17340-2/> (дата звернення: 30.10.2020).

7. Лаборатория фантастики. Иван Ефремов. URL: <https://fantlab.ru/autor181> (дата звернення: 30.10.2020).

8. Лапшина С. Встречи. К 100-летию природолюбца и собаковеда Бориса Степановича Рябинина : сборник статей, писем и фотографий / авт.-сост. С. Т. Лапшина. Пермь: Изд. Богатырев П. Г., 2012. 142 с.

9. Медынский Г. Пути и поиски. Москва: Известия, 1970. 288 с. С. 222–223.

10. Рябинин Б. О любви к живому. Москва : Просвещение, 1966. 378 с. URL: <https://www.livelib.ru/book/1002966722-o-lyubvi-k-zhivomu-boris-ryabinin>

11. Рябинин Борис Степанович Биография. Писатель, гуманист, боец. URL: http://kungur-ryabininka.blogspot.com/2014/08/blog-post_20.html (дата звернення: 30.10.2020)

12. Рябинин Б. Ушедшее – живущее. Книга воспоминаний. Москва : Советский писатель, 1985. 432 с.

13. Сухомлинська Л. В. Шкільний сад – складова освітньо-виховного середовища школи Сухомлинського. Інноватика у вихованні : зб. наукових праць. Рівне, 2019. Вип. 10. С. 119-128. doi: 10.35619/iiv.v0i10.155

14. Сухомлинська Л. Світ живого у педагогіці Василя Сухомлинського. *Наукові записки [Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Педагогічні науки. Кропивницький, 2018. Вип. 171. С. 223–229.

15. Шевців З. М. Виховання в учнів бережливого ставлення до природи у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ : Ін-т педагогіки АПН України, 1994. 144 с.

16. Шемшученко Ю. С. Закон УРСР «Про охорону природи Української РСР» 1960. [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*. Т. 3: Е-Й / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Ін-т історії України. Київ : Наукова думка, 2005. С. 219. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zakon_URSR_Pro_okhoronu_pryrody_URSR_1960 (дата звернення: 30.10.2020).

References

1. Andreeva, E. K. (1985). *Soiuz s prirodoi*. Moskva: Znanie [in Russian].
2. Berezivska L. D. (2019). Reformuvannia zahalnoi serednoi osvity v Radianskii Ukraini v umovakh avtorytarnoho suspilstva (1931–1991): istoriohrafia ta dzhherela. *Naukovo-pedahohichni studii*, 3. DOI: <https://doi.org/10.32405/2> [in Ukrainian].
3. Elektroenerhetyka ta okhorona navkolyshnoho seredovyscha. Funktsionuvannia enerhetyky v suchasnomu sviti. Knyha 5. Retrieved from: <http://energetika.in.ua/ua/books/book-5/part-3/section-1> [in Ukrainian].
4. Efremov, I. A. (1968). *Chas Byka nauchno-fantasticheskii roman*. Moskva: Molodaia gvardiia [in Russian].
5. Zhenshchina – semia – obshchestvo (1967). *Semia i shkola*, 1, 6–9. Retrieved from: https://docviewer.yandex.ru/view/0/?page=7&*=hFqs2yq59Gm7ibn3tgBk4swFVDJ7InVybCI6IjnlhLWRpc2stcHVibGljOi8veW54UUJDeHVhMEhSMmFTUkFHYNwVFhNSGRYUUVBQLzJFKytHREtobmZ5ZzVabDdHRnYvUkJO5IU2WWdRZCtobHEvSjZicG1SeU9Kb25UM1ZvWG5EYWc9PTovMTk2NyDQsy8wMS0xOTY3LnBkZiIsInRpdGxlljoiMDEtMTk2Ny5wZGYiLCJub2lmcmFtZSI6ZmFsc2UsInVpZCI6IjAiLCJ0cyI6MTU5OTU1OTE0NzMxNCwieXUiOiI3MTY0OTA2NTUxNTc4MTcxNjAwIn0%3D [in Russian].

6. Kruhlyi stil «Sukhomlynskomu pyshut» (epistoliarna spadshchyna pedahoha). Retrieved from: <https://dnpb.gov.ua/ua/naukovi-zakhody/https://dnpb.gov.ua/ua/naukovi-zakhody/кпуглі-столи/17340-2/> [in Ukrainian].
7. Laboratoriia fantastiki. Ivan Efremov. Retrieved from: <https://fantlab.ru/autor181> [in Russian].
8. *Lapshina S.* (2012). Vstrechi. K 100-letiiu prirodoliuba i sobakoveda Borisa Stepanovicha Riabinina sbornik statei pisem i fotografii Perm Bogatyrev P G. [in Russian].
9. *Medynskii G.* (1970). Puti i poiski (pp. 222–223). Moskva: Izvestiia [in Russian].
10. *Riabinin B.* (1966). O liubvi k zhivomu. Moskva: Prosveshchenie. Retrieved from: <https://www.livelib.ru/book/1002966722-o-lyubvi-k-zhivomu-boris-ryabinin> [in Russian].
11. Riabinin Boris Stepanovich. Biografiia. Pisatel, gumanist, boets. Retrieved from: http://kungur-ryabininka.blogspot.com/2014/08/blog-post_20.html [in Russian].
12. *Riabinin, B.* (1985). Ushedshee – zhivushchee. Kniga vospominanii. Moskva: Sovetskii pisatel [in Russian].
13. *Sukhomlynska L. V.* (2019). Shkilnyi sad – skladova osvitho-vykhovnoho seredovyscha shkoly Sukhomlynskoho. *Innovatyka u vykhovanni* : zbirnyk naukovykh prats, 10, 119–128. doi: 10.35619/iu.v0i10.155 [in Ukrainian].
14. *Sukhomlynska, L.* (2018). Svitzyvoho u pedahohitsi Vasylia Sukhomlynskoho. *Naukovi zapysky [Tsentralnoukrainskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka]. Pedahohichni nauky*, 171, 223–229 [in Ukrainian].
15. *Shevtsiv Z. M.* (1994) *Vykhovannia v uchniv berezhlyvoho stavlennia do pryrody u pedahohichnii spadshchyni V. O. Sukhomlynskoho: Thesis for the degree of candidate of pedagogical sciences.* Kyiv: Instytut pedahohiky APN Ukrainy [in Ukrainian].
16. *Shemshuchenko Yu. S.* (2005). Zakon UZSR «Pro okhoronu pryrody Ukrainskoi RSR» 1960. Smolii, V. A. (Ed.) *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (Vol. 3, p. 219) Kyiv :Naukova dumka [in Ukrainian].

Lesia V. Sukhomlynska

Research Fellow of Sukhomlynskyi Studies Sector
of the Pedagogical Source Studies and Biographistics Department
of V.O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine
e-mail: 1408koala@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3055-5392

VALUE ATTITUDE TO ALL LIFE IN V. SUKHOMLYNSKYI'S CORRESPONDENCE AS A SOURCE OF BIOGRAPHY STUDIES

The article is dedicated to disclosure of a little-known aspect of Vasyli Sukhomlynskyi's pedagogical heritage – epistolary, which raises the topic of ecological education of junior schoolchildren and older children, the formation of their ecological worldview. It has been revealed that the teachers' correspondents were extraordinary personalities – psychologists O. Andreyeva, O. Hubko, writers B. Ryabinin, I. Yefremov. It has been found out that the purpose of their professional activities, supplemented by their own ideas and beliefs, was to preserve and increase the natural environment, in particular animals, especially those living near humans. In their letters, the correspondents discussed a wide range of issues: the content of school education, the problem of children's suicide, juvenile delinquency, the gap between upbringing and education. It has been found out that the above-mentioned scientists and writers shared V. Sukhomlynskyi's views on the role and importance of nature in a child's life,

attached great importance to the nature-based education and upbringing. They also contributed to the emergence of V. Sukhomlynskyi's new ideas and views on childhood ecology. An appeal to the epistolary legacy has proved that it was an integral part of his work. It contains many original and valuable ideas, but they have not been clearly studied yet and require further consideration and analysis. Applying a microhistorical approach which focuses on personal interpretation of events and greatly enriches understanding of everyday facts, the importance of such explorations has been concluded, since they provide an opportunity to explore the birth of new ideas about environmental education, their origins, principles and impact on Sukhomlynskyi's personality.

Key words: *Vasyl Sukhomlynskyi; environment; ecological education; ecological worldview; epistolary; books; correspondence; education; protection; nature.*

Надійшла до редакції 01.11.2020 року